

Bir Varoluş Krizi Olarak Küresel İklim Değişikliği

Ceyhun Akın CENGİZ*

Makale Geliş / Received: 26.09.2025
Makale Kabul / Accepted: 27.11.2025

Öz

Tarihsel ve toplumsal bir kategori olarak deliliğin tarihini yazmaya ilişkin çabalar ile kendine özgü programatik ve pragmatik gündemiyle 'psikiyatri tarihi' arasında adı konulmuş bir gerilimin varlığı çeşitli dönemlerde daha belirgin hâle gelmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, tıbbileştirilen deliliğin bütünüyle psikiyatrinin gözetiminde ele alınabilecek bir mesele olduğu iddiası sembolik biçimlerde dile getirilir. Eğer deliliğin bir tarihi yazılacaksa, bunun ancak onu inceleme nesnesi konumuna getiren tıbbın ve psikiyatrinin tarihi ile mümkün olacağı yönündeki inanç alanda baskın olurken elbette tıp alanı dışında da konu hakkında kalem oynatan birçok çalışma mevcuttur. Öte yandan, kendi tarihine oldukça düşkün görünen psikiyatri de kurumsallaşma sürecine tekabül eden bu zaman diliminde tarihyazımına ilişkin temel bir tartışmayı kendi içinde yaşar. Antik hekimlik bilgisi ve pratikleri ile modern psikiyatri arasında çizgisel ve birikimli bir irtibat mı yoksa kopuş mu olduğu sorunu söz konusudur. Bu çalışmada, bir yandan deliliğin tarihinin kendi varoluş koşulları içinde yazılmasının imkanları epistemolojik temelde sorgulanmaya çalışılırken, diğer yandan bu tarihi kendi hegemonik sınırlarında kuran psikiyatrinin çıkmazları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İklim, Kriz, Doğa, Kültür, İklim Değişikliği.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, ceyhunakincengiz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6929-1158.

Künye: CENGİZ, Ceyhun Akın. (2025). Bir Varoluş Krizi Olarak Küresel İklim Değişikliği, *Dört Öge*, 28, 39-49. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

The Global Climate Change as an Existential Crisis

Abstract

In recent times, as the effects of global climate change become increasingly evident, this situation has escalated into a crisis. While a crisis reflects the tragic circumstances in which humanity finds itself, it simultaneously serves as a warning, urging us to recognize the urgency of the situation and to adopt the intellectual mindset required to address it. The root causes of this crisis must be understood within the ontological and cultural framework of human society. This study, grounded in this perspective, seeks to critically examine aspects of civilization, particularly those developed within the context of the tension between human culture and nature. It highlights the destructive consequences of the belief that humans are the masters of nature. Furthermore, it is argued that we must adopt a stance against the harmful effects of viewing the entirety of existence as an economic resource. Given that numerous cultures have embraced worldviews that promote harmony with and reverence for nature, the potential for an existence based on solidarity is emphasized. The study asserts that a hierarchical, oppressive, and consumption-driven mindset is deeply ingrained within human society and that this mindset lies at the core of the crisis.

Keywords: Climate, Crisis, Nature, Culture, Climate Change.

Giriş

Son günlerde yeryüzünün kül ve kumdan birleşik yapıya dönüşmesinin nasıl da hızlıca gerçekleştiğine şahit olunmaktadır. Yıkım ve ölüm iyiden iyiye hayatın üzerinde egemenlik kurmaktadır. İnsan bu gerçeklikle karşılaştıkça bir kriz durumuna girmektedir. İklim değişimi nedeniyle insan yok oluşla karşılaşmasının ve doğanın/ hayatın sınırsız olmadığına anlaşılmışının sarsıcı sonucudur. Hayatın kırılganlığı kendisini apaçık kılmaktadır. Varolanların tükenmesinin sadece bir an meselesi olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın sarsılmasının bir nedeni de ölümün/ yıkımın kendisinden kaynaklanmasıdır. “İnsan artık yerküre ve yer sisteminin işleyişini değiştiren jeolojik bir kuvvettir ve antroposen kavramıyla adlandırılan bu dönemle, insanın yıkıcılığı jeolojik olarak tescillenmiştir” (Önköl, 2023, s. 61). Yaşayabileceği tek yeri bilinçli şekilde yıkıma sürükleyen varlıktır. İnsan, anlamsızlık ve saçmanın içine düşmektedir. Bu da onu varoluş krizine sürüklemekte ve kendisine “Ben kimim?” diye yeniden sormaktadır. Kriz varoluşsal bir süreç olarak belirir.

1. Kriz, Doğa ve Kültür

Kriz, Yunanca “*krino*” kelimesinden türetilmiştir; yargulamak, seçmek, ayırmak anlamlarına gelir (Yılmaz, 2001, s. 10). Kriz kavramı üzerine görüş ileri süren düşünürlerden Umberto Eco, entelektüelin rolünü ön plana çıkarır.

Ona göre entelektüel sorunu çözen değil, sorunu ortaya koyan hatta daha çok problemi yaratandır (Yılmaz, 2001, s. 19-20). Bu bağlamda kriz probleme işaret eder. Bilinç varlığı insanın, krizi anlayabilmesi için ele aldığı unsuru, diğerlerinden seçip ayırt etmesi, yargılaması ve eleştirmesi gerekir. Böylece eylemde bulunabilir. Problemlerin büyümesinden ve içinden çıkılmaz bir hale gelinmesinden kurtulmak mümkün olabilir. Unutma ya da görmezden gelerek sorunun üzerinin örtülmesi değil, iyiden iye 'problem' haline getirilerek, herkesin hissettiği bir gizden, aşıkâr olana, fark edilene dönüştürülmelidir. Burası çözümün kaynak bulduğu noktadır. Fakat insan problemlerle baş edebilmek için, krizin nedenlerini göz ardı ederek önemsizleştirmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı kriz beklenmedik ve yeni olarak değerlendirilir (Yazıcıoğlu, 2001, s. 36). Nedenler koza süresince fark edilmez. Sonuçları ise bütün yaşamımızı belirler (Yazıcıoğlu, 2001, s. 36) ve kendimizi onun zorunluluğunda var kılmaya çalışırız. Kriz görünürlük alanına aittir. Yıkım ya da dönüşüm kendisini görünür kılar. Kaçınılan, sarsıcı şekilde kendisini insanda var eder. Sorundan, acıdan, bunalıttan uzak durmak için problemlerli konulardan kaçınmak, (Morin, 2001, s. 120) geçici çözümler üretmek, üzerinde yeterince düşünmemek yoluyla varlığın işleyişinin askıya alındığı sanısı bireyde ortaya çıkar. Sorunlar sadece unutulur. İnsanın psikolojik problemlerinde olduğu gibi bu kişinin normalleştirme arzusunun aracından başka bir şey değildir. Oysa unutilan, varlığını sürdürmekte, kriz olarak açığa çıkacağı vakte akmaktadır. İçinde yaşadığımız iklim ve yeryüzü krizinde olduğu gibi; sözü edilen durumun nedeni insanın varlığa, varoluşa karşı tavrıdır. Kutsanan her şeyde kriz yükselmektedir (Çalışlar, 2001, s. 294).

Betül Çotuksöken'in belirttiği üzere kriz doğaya değil insana aittir (Çotuksöken, 2003, s. 7). İnsanın var oluşu kültürde gerçekleşmektedir. İnsan ve kültür arasındaki varoluşsal bağın gözden geçirilmesi gereklilik almaktadır. Bu bağlamda Nermi Uygur'un bunalım ve kültür arasında kurduğu ilişki ön plana çıkar (Uygur, 1997, s. 215, 216; aktaran Atıcı, 2001, s. 126). Uygur, bunalımı dönüşümün ve değişimin zemini olarak değerlendirmektedir; insanın ölümlü olan yanı sıra mücadelesi çerçevesinde var oluşun şekillendirildiğini dile getirir. Kültürün bunalımdan yani bir tür krizden oluştuğunu ifade eder. Kültürle sorunlu durum aşılabılır; kültürler arasında soruna çare ve yön gösterecek olana bakmak gerektiğini Uygur ifade eder (Uygur, 1997, s. 215, 216; aktaran Atıcı, 2001, s. 126). Dolayısıyla insan kültür-doğa ilişkisine daha yakından bakılmalıdır.

Kültür yapay bir doğa biçiminde nitelendirilebilir ki özünde aslında doğaya yabancılaşmayı içerir. Doğanın yorumudur ama ona karşı vücut bulandır. Çünkü doğanın baş edilmez gücüne karşı kültür insana, onunla baş edebilecek ve kendisine sığınacak bir yapı sağlamaktadır. Kültürün oluşumu, insanın doğaya

yabancılaşma sürecine bağlıdır. İnsan tarımla birlikte gittikçe doğayı kontrol ettiğini, ona yön verdiğini düşünür ve sürekli doğayı şekillendirme çabasına girer. İnsan doğaya yabancılaşır; hatta ona yabancılaşmak ister. Çünkü yabancı olan, nesneleştirdiği şeyi kabul etmez, ondan üstün olduğunu düşünür. Bu ölüme üstün gelme arzusunun sonucudur. Yabancılaşma, insanın doğadan tümüyle farklı olduğu hayaliyle kurgulanmış bir yaşam şekli meydana getirir. Böylece her kültür ayrıma dayalı olarak kendisini oluşturur; kendi sferini yaratır. Belli bir kültüre mensup olanlar, diğerlerinden üstün olduklarını düşünerek, onlara hayata dair görüşlerini kabul ettirmek zorunda hissederler. Eğer bunu yapamazlarsa, üstünlük iddialarının geçerli olmayacağı gibi, yok olup gideceklerini sanırlar. Kültür ve bilincin doğal bağından hareketle, bilincin aynı zamanda tahakküme yönelen, şiddete dönüşmek isteyen bir yönü olduğunu görmek mümkündür. Olumsuz niteliklerle bağlantılandırılabilse de var oluşunu bilince/kültüre göre biçimlendiren insanın, kendisini var eden alanından uzaklaşması oldukça zordur.

Kültür, uygarlık ve kent arasında iç içe geçmiş bir ilişki vardır. Kentlerin ayırt edici niteliği vardır. Kentler doğa karşısında birliktir ve bunu ifade eden simgesel oluşum da mimaridir. Kentler duvarlarla doğaya karşı mesafe koyar. Çünkü insan kendi varlık alanını oluşturmak ister. Doğa kontrol edilemez, mutlak şekilde kestirilemez, değişimin süreklilik arz ettiği, tekinsizliğin kol gezdiği alandır. İnsan ise sabit ve güvenli olanı talep eder. Mimari ise insanın doğayı etkisizleştirmek için başvurduğu araçlardan birisidir. Sınırlandırma yoluyla insan kendi varoluş şeklini de belirleyecek mekânsal ilişkiye yön verir. Kendi arzusuna göre doğayı dönüştürüp kurgulamak çabasıdadır. İnsanlar arasında da başat olan, diğerlerini de bir şekilde ikna eder veya istenilen (doğru denilen) yola getirir. Cennet (Sümer'deki Dilmun) anlayışı burada belirir; kontrol altında, denetimde, insanın arzularına göre şekil alan doğa kendisini göstermeye başlamış; iyiden iyiye düşüncelerde egemen olmuştur. İnsanın en temel isteği ölümden uzak kalabilmektir; ölümün ne zaman gerçekleşeceği ve sonrasına dair belirsizlik insanı rahatsız eder. Cennette ise belirsizlik yoktur, istekler gerçekleşir, olasılıklar değil zorunluluk hakimdir. İnsanın doğaya bakışının esas noktalarından birisi de budur: kontrol edilebilir ve arzuların gerçekleştirilmesinde aracı olan doğa yaklaşımı kabul görür. İnsanın meydana getirdiği kurgusal bu yapıda kötü olarak değerlendirilen, doğayla ilişkilendirilenlerdir. Dolayısıyla arzuların gerçek kılındığı dünyanın ne pahasına olursa olsun korunması ve geliştirilmesi gerekir. Esas olan insanın kendisidir; onun dışındaki her şey bir araçtır. İnsan, kendi dünyasına zararı olacağını düşündüğü her şeyi amansız bir şiddetle yok etmeye yönelmektedir. Uygarlığın bütünü de bu şiddetle bağlantılı yapılandırılmaktadır. "Michael Albert'in Mümkün Ütopya adlı eserinde ifade ettiği gibi, insanın yıkıcılığı, toplumsallaşma ve onun lokomotif

olan kurumsallaşma ile şekillenir” (Önkal, 2023, s. 66). Sözü edilen anlayışta, uygarlık ne pahasına olursa olsun korunmalıdır. Onun için doğayla ve doğal olanla şiddet temelli bir mücadele verilmektedir ve insan doğadan olabildiğince ayrılan ve kendi anlamlar dünyasında yaşamını sürdürebilmelidir. Bu yapıda doğanın insana göre şekillenmesi, yapay hale getirilmesi mecburiyet halini alır. Temel zihniyet şudur: insan kültürel bağlamda dönüştürülmeli, geldiği veya ait olduğu yapıya yani doğaya uzak kılınmalıdır. En azından bu anlamsal çerçevede kendisini oluşturmaktadır. Uygarlık insanın gücünü, özelliklerini kendi istekleri ve yönlendirmeleri çerçevesinde kullanır. İnsanın gerçekten ne olduğuyla değil ne olması gerektiğiyle ilgilenir.

2. Krize Yol Açan Şiddet

İnsan kaba güçle şiddeti kendisi için bir araç haline getirir ve onları her alanda ve her şekilde kullanır. Doğada kaba gücün etkisi inkâr edilemez ve hatta varlığın işleyişinde onun etkin rolü açık şekilde görülür. Şiddet, kendisine varlıkla zorunlu olarak yer açabildir. İnsan da doğanın bu unsurunu daha incelikli halde kullanmaktadır. Sadece insana dair iktidar ilişkilerinde değil aynı zamanda doğaya karşı da uygular. Muktedir olmak isteyen insanın temel yöntemlerinden birisidir. Şiddeti kullanma hakkını kendi tekeline alanlar, belirleyici güç haline dönüşür. Her şeye sınırsızca egemen olmak isteyen, şiddetle kendi karşısına yerleştirdiği her unsuru ortadan kaldırmaya ya da alt edip kendi hükmü altında konumlandırmaya çalışır. Ne yazık ki doğa bu tavra en çok muhatap olandır. Bu tavır öyle sınır tanımazdır ki insan kendi doğasına karşı da benzer davranışları sergilemektedir. Zaten doğaya yönelen şiddet insana da yönelmiş demektir. Doğada bulunduğu iddia edilen şiddet, “uygarlık” altında “kendinde saf şiddet”e, (nedensizleşen, sırf şiddet olana) gittikçe dönüşmektedir. Doğanın istendiği gibi kullanılması, hüküm altına alınması, kontrol edilmesi, hatta onun alt edilmesi için kendinde saf şiddete insanın ihtiyacı vardır. Oysa bu yaklaşımda, insan ile doğa arasındaki karşılıklılık ve insanın doğaya mecburiyeti göz ardı edilmektedir. Varoluş tümüyle ilişkiselliğe dayalı şekilde kendisini meydana çıkarmaktadır. İnsan ise herhangi bir şeye bağlılığı ve zorunluluğu olmasın ister. Bu isteğinin imkansızlığını gören insanın, doğa düşmanlığı, kendi güçsüzlüğünde vücut bulmaktadır. Kuvveti yetmeyen insan daha çok saldırmaktadır.

Şiddetin kendisini saflığıyla göstermekten alınan hazzı sağlayan, güce sahip olduğu hissinin yaşanması ve dilediğince istediğini yapmanın soncunda arzu nesnesi olarak yöneldiği unsuru dilediğince kullanabildiğinin bilinmesidir. Kültür ve uygarlık bunun üzerinde yükselir. Akıl, şiddet karşısında güçsüz kalmaktadır. Çünkü akıl gittikçe ona kendisini adamaktadır; onun gücünü ve haklılığını kurgulamak için özünü

feda etmektedir. Şiddet aklı körleştirmektedir. Arzuların gerçekleştirilmesine yönelik yoğun yönelimi sonucunda insan, akli arzuları gerçekleştirilmede bir araç kılar bu da onu acizleştirir çünkü artık akıl kendi niteliklerinden uzaklaşmıştır. Akıl kendine geri dönmesi de fark etmeyle mümkündür ki bu da yine eylemle/ kabul edilenin sarsılmasıyla mümkün olabilecektir. Kırılganlıklarda var oluş anlam kazanabilmektedir. İnsanın kırılganlığının esası da aslında onun ölümlü olması hakikatidir.

3. Kriz, Ölüm- Ölümsüzlük ve Uygarlık ile Uygar Tavrın Etkisi

İnsan için elde edilemez olan ölümsüzlük/sonsuzluk, aynı zamanda insanın kendisini dünyada farklı bir varlık olarak inşa etmesinde belirleyici bir rol üstlenir. İnsan kendisini anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için varlığın tümüne yönelmek zorundadır. Sonsuzluk bilinci insanı diğer var olanlardan ayırmaktadır. Fakat sonsuzluk bilincine sahip olan insan, ölümsüzlüğü yani sonsuzluğu elde edememektedir. Bu çelişki içinde insan çırpınmaktadır. Ölümle herhangi bir canlı gibi bozuluşa tabii olduğunu görmek, anlamak yani maddesel olduğu hakikati karşısında insan korku ve öfke duymaktadır. Doğanın işleyişinde ölümden kaçmak imkânı yoktur ki bu da insanın doğayı alt etmek isteğini gittikçe artırır. O zaman bellek ve bilinç kavramları çerçevesinde sonsuzluğu, kültürel yapılar içine işler ve orada var olmaya devam etmeyi arzular. Ölümsüz olmayı artık kültürel yapıda, bilinç ve bellek aracılığıyla, mümkün kılar kendisi için. Uygarlık/ kültürlü yaşam kentte mümkündür. Yani insanın kurgulamış olduğu yapay ortamda, doğadan olabildiğince uzak. Doğayı/nesneyi bellekten ve bilinçten yoksun şekilde değerlendiren insan, etken varlık olarak kendini görmektedir. Kültür vasıtasıyla dünyayı aşma çabasına girer ve bunun için doğayı göz ardı eder. Doğaya ve ölüme aşkın olma çabası bir süre sonra ölümün ve yıkımın sarsıcılığında sürekli gözden geçirilir hale gelir. Ölüm insanın doğaya aşkın değil doğayla var olabilen varlık olduğunu açık bir biçimde gösterir. Bunun yanı sıra bellek ve bilincin sadece insana ait olmadığı, varlığa ve oluşa ait olduğu gerçeği de kendisinin eşsiz biricikliğini sorgulatır hale getirir. Zaten insan ölümlülüğünden kaçtıkça ve bunu kabullenemedikçe, kendisini ölümsüz sandıkça sınır tanımaz şekilde her şeyi yok etmeye yönelmektedir. Hatta sözü edilen süreç insanın kendisine dönmektedir. İnsan varoluşsal çelişki içeren sürecin üzerini örtmeye çalışır. Uygarlık en iyi örtüdür.

Uygar kişi, sırtını doğaya çevirerek, insani ilişkiler ağında var olur. Doğal güç dizginlenir ve yönü kültürel değerlere aktarılır. Hazlar dahi uygarlığın buyurduğuna göre yaşanmalıdır. Yukarıda dile getirildiği üzere artık kültür, bilinç ve bellek, varlığı sürdürmenin yönüdür. Vahşi olan; diğer insanlardan uzak, uygarlığın hizmetçisi olan akılla davranmayan, toplumsal, aile ve soy bağı bulunmayandır. Uygarlıkta insan kendisine dayatılanlara, ondan beklenenlere göre değerlendirmelerde ve

eylemlerde bulunur. İnsan kültürel varlığa dönüşmüştür ki bundan vazgeçebilmek artık mümkün değildir. Uygarlık kendi kurgusunda geliştirdiği yapay arzularla insanı yaşatır, ona yön verir. Tüketmek, korku ve itaat, varlığını sürdüren insana sürekli eşlik eder. Hayatı olumlamak yerine sürekli onunla didişen, mutsuz insan sürüleri meydana gelir. Çünkü insanlar hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olana yönelmektedir. İnsan gerçeklikten uzaklaşan tür olma özelliğine günden güne sahip olmaktadır. Doğa da bu bağlamda sömürülen, sınırsız/sonsuz kaynak olarak görülmektedir. Köleleştirme, sömürgeleştirme, nesneleştirmenin insanın sonsuz arzularından çıkmış olduğu açıktır. Egemenliğini mutlaklaştırmak için gittikçe kendisi dışındaki her şeyi kendisine ait bir “mal” haline getirmektedir; hatta kendi türünün üyelerini de.

Bunun içindir ki sömürgeci zihniyette akıl gerçeklikten uzaklaştırılmalı; dönüşüm ve değişimin varoluşsal önemi ortadan kaldırılmalıdır. Doğa ise varlığın işleyişinin engellenemez akışını, değişimi anımsatır her an. Doğaya karşı değişimin yokluğunun savunulması için sabitlik ve varlık özdeşleştirilmelidir. Aklın metafizik kurgular oluşturma niteliği devreye girmektedir. Sözü edilen mücadele birçok kültürde etkisini gösterecek ve akılla değişmeme arasında derin bir bağ teşkil edilecektir. Doğadan uzaklaşan, ona yabancılaşan bir yapı inşa edilecektir. Parmenides ile ondan etkilenen başta Platon felsefesinde bunu görmek mümkündür. Akılcılık her daim doğa dışına bel bağlayacaktır. Hiyerarşik bakış açımız, bu temelde kendisini inşa edecektir. Hiyerarşik yapıyla kavram realizmi arasında da doğrudan bir bağ vardır ki bu bizi ayrımların, farklılıkların ve aynılığın ya da benzerliğin iç içe geçmesini anlatmanın imkânsız kıldığı anlayışa sürüklemektedir. İnsan bu kurguda neredeyse kendisine tanrısal bir rol biçer. Her şeyin onun için olduğunu iddia eder. Onun dışındaki her şeyin varlığı şüphelidir. O zaman yapılacak öncelikli eylem, kendi kurgusunda bir varlık tasavvuru geliştirmektedir. Özne merkezli oluşturulan teoriler, sözü edilen görüşü felsefi alanda etkin hale getirmektedir. Fakat bu yaklaşım iklim krizinin oluşmasına neden olacak sorunları da meydana getirmektedir. İnsan bakışı hep ikilik üzerine şekillendirilir: “Doğa-kültür, doğa (duygu)- akıl, doğa (beden)- zihin, doğa (madde)-ruh, doğa (hayvan)- insan, doğa (dişi)-erkek, doğa (ilkel)- uygar, doğa (zorunluluk)- özgürlük gibi...” (Kalaycı, 2001, s. 37). Bu, hiyerarşik insani bakış açısının bir tür yansımasıdır. Varlığı böylesine birbirinden kesin şekilde ayırt edilebilecek yapılar olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. İnsan bu fikrini yeni baştan incelemelidir. Nermi Uygur’un belirttiği gibi, krizden çıkmamız için yine kültüre başvurmamız gerekir. Bu sefer hayatı farklı şekilde yorumlamış, ilkel olarak değerlendirilerek görmezden gelinen, kültürler yol gösterici olabilecektir. Yeni Zelenda anakarasının Polinezya halkı Maorilerin doğaya karşı tavrı bu

bağlamda dile getirilebilir. Polinezya (Tsleil- Waututh) Ulusu Meclis Üyesi: “Yerli bir kadın olarak, benim soyum tenimde bitmiyor, benim soyum parmak uçlarımda ya da ayak parmaklarımda bitmiyor, benim soyum Salish Denizi’nin tamamının tuzlu sularına uzanıyor. Yerli halklar olarak biz, bizi toprak ve sulardan ayıran bir sınır görmeyiz” (Wıseman, s. 277; aktaran Cengiz, 2023, s.93). Böylesi bir teorik çerçeve ile varlığın bütünselliği, ağ şeklinde kendisini ortaya koyan ilişkiselliği ifade edilmiştir ve insanı ötekileştirici bir tavırla eylemekten ziyade dayanışmacı zihniyetin eylemselliğine yönlendirilmiştir. Benzer durumu kendi kültürümüzde örneklandırmek mümkündür. Şaman kültürü içinde doğaya zarar vermemek, ona saygı duymak, yaşanan yerle bir olduğu anlayışını kabul etmek ve hatta diğer canlılarla akrabalık ilişkisi olduğunu düşünmek suretiyle doğayla bütünleşmiş insan anlayışı savunulmaktadır. Doğayı sömürülecek, canlıları da kölesi gören yaklaşım, insanı varoluşsal boşluğa sürüklemektedir. Buna dair iyi bir örnek olarak Brezilya devlet başkanı Jair Messias Bolsonaro’nun (2019-2023 yılları arasında görev yapmıştır) ifadesi verilebilir. O, madencilik faaliyetlerinin yerli halkın refahını artıracığı; onların ‘mağara adamı’ olarak kalmalarını istemediğini dile getirir (<https://www.theguardian.com/world/2019/jul/19/jair-bolsonaro-brazil-amazon-rainforest-deforestation>; aktaran Cengiz, 2023, s. 105). Böylesi bir akıl yürütmeden uzak durulmalıdır çünkü bu anlayış kendisi dışındaki her şeye üstün bakan, sömürgeci tavrın uzantısıdır. Krizi oluşturan ve devam ettiren zihniyettir.

İnsan iklim krizinde kendisini, sorunlara yol açan kibirle yine, tanrısal niteliklerle sunmaktadır. Bu krizin nedeninin farklı formlarda devam ettirilmesinden başka bir şey değildir. İnsan hâlâ doğanın “korunması” gerektiğine dair görüşler ileri sürmektedir. Korunma ilişkisi gündeme getirildiğinde, korunanın aciz ve güçsüzlüğü ima edilmektedir elbet. Koruyan da güçlü ve vazgeçilmeyecek olandır. Doğanın/hayatın böyle bir koruyucuya ihtiyacı yoktur. Tümel kavramlarla insan durmadan kendi ölümsüzlük arzusunu ortaya koymaktadır. Doğa kendi kendini denetleme mekanizmasına sahiptir (Can, 2023, s. 12). Hatta insanın müdahalesinin boyutları büyüdükçe doğa özdenetimini gerçekleştirmede zorluklar çekmektedir (Can, 2023, s. 13). Covid-19 salgınında insanların evlerinden daha az çıkmaları sonucunda karbon salınımının azalması; insanların doğal alanlara daha az çıkmaları (piknik, kamp, doğa yürüyüşü yapmaları) doğanın daha az zarar görmesine ve kendi kendisini iyileştirmesini sağlamıştır.¹ Dolayısıyla doğa ne dizginlenmesi ne kontrol altında tutulması ne korunması ne de korkulması gereken alandır. İnsanın düalist düşünme şekli ve hiyerarşik anlamlandırma çabası sorunlara yol açmaktadır. “Donna Harraway’in belirttiği gibi ilişkisel ve birbirini var eden birlikte varoluşun önemine dikkat edilmelidir.” (Önkol, 2023, s. 76).

1 Bk. (<https://www.dha.com.tr/saglik-yasam/koronavirus-dogayi-olumlu-etkiledi-1775041>).

İnsanın doğadan, varlığın genelinden sorumlu olduğu anlayışı yine kavram realizmine bağlı bir yaklaşımdır. Bu insanı hiyerarşik yapının tepesindeki varlık olarak yorumlanması esasına dayalıdır. Sorumluluk eyleme dairdir. Başkalarının yaptıklarından sorumlu olmanın, sorunları çözmeyeceği açıktır. Ayrıca sorumluluk ve suçluluk arasında insanların edilginleşmesi sağlanırken, asıl suçlular sorumluktan tümüyle uzak, yok edici eylemlerine devam etmektedir. İnsanın kişi olarak etkinleşmesi gereği gündeme getirilmelidir. Ekonomik yapının bir uzantısı olan insan, doğanın işleyişine olumlu bir katkı sağlayamaz. Doğaya karşı sorumluluk hissi uyandırılıp çözüm sağlayan herhangi bir eylemin yapılmamasının sağlanması yine kapitalist anlayışın, kendisini sürdürmesinin bir yoludur. Sorumluluğun olmaması elbette insanın davranışının yok edici yönünü sınırsızca artıracaktır. Sorumlu olan herkesin somut olarak eylemlerinin bedelini ödeyeceği bir sistem gereklidir. Bu sadece bireylerin yaşamında değil, ekonomik sistemdeki her aktör ve devlet için geçerli olmalıdır. Havada kalan metafizik bir söylemin krizin çözümüne faydası yok denecek kadar az olacaktır. Teorik çerçeve içinde sorumlulukla ilgili benimsenebilecek perspektiften birisi Hans Jonas'ın görüşlerinden hareket ederek uygulanabilir: Jonas *"Öyle eyle ki, eyleminin sonuçları yeryüzünde hakiki insan yaşamının sürekliliğiyle uyum içinde olabilsin"* biçimindeki ifadesiyle Kant'ın kategorik buyruğunu dönüştürmüştür. Buyrukta Jonas *"öyle eyle ki eyleminin etkileri gelecekteki insan yaşamı için yıkıcı olmasın"* (Jonas, s. 36; aktaran Tepe, 2023, s. 36) diyerek insanlığın yeryüzünde sonsuza dek yaşamını sürdürmesinin koşullarını tehlikeye atma demekte olduğunu Harun Tepe dile getirmektedir. Yani insanın temel davranışını belirleyecek olan, yıkıcı eylemlerden uzak kalabilmektir. Buna ek olarak yıkıcı eylemde bulunanlar da bunun karşılığını almasının gerekli olduğu iddiası dile getirilebilir.

Soyutluk içinde eyleyen insan vahim sonuçları olan eylemleri gerçekleştirebilmektedir. Kurgusal özne anlayışı içinde o, dünyanın iç içe geçmişliğini kendisi için görünmez kılmaktadır. Kendisini dünyadan ayrı kılmaya çabası, dünya varlığı olarak diğer canlılarla birlikte bu yaşama ait olduğu hakikatini reddetmeye götürmektedir. İnsanı sadece akıl varlığı şeklinde değerlendirmenin yarattığı sorunlar günden güne daha çok ortaya çıkmaktadır. Somut ve bedenli bir varlık olması, onun doğa içinde doğa olmadığı anlayışını kendisine hatırlatmaktadır. Kırılganlığı ve güçsüzlüğünün onu var eden niteliklerden olduğu belirginleştikçe, yarattığı anlam alanları sorgulanmaktadır. Salgın hastalıklar karşısındaki çaresizliği, muktedir olduğu sanısı iyiden iyiye sarsmıştır. Dolayısıyla doğanın çeşitliliğine ve her bir türün kendine özgü yaşam alanına olabildiğince saygı duyulması (Can, 2023, s. 12) gerekliliği gündeme gelmiştir. Aldo Leopold'un 'toprak etiği' anlayışında belirttiği gibi homo sapiens toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir

üyesi ve vatandaşlığına geçmelidir. Bu ona göre hem topluluk üyelerine hem de topluluğun kendisine saygı duymak' anlamına gelmektedir (Leopold, 2020, s. 215). Dolayısıyla açıkça görülmektedir ki dünya varlığı olarak yaşamı paylaştığımız gerçeği bizim varlığı yorumlamamızda etkili olmak zorundadır. Ölümle baş edemeyen insanın korkuyla kendi içine çekilip diğer her şeyi düşmanlaştıran tavrı, yıkıma neden olmaktadır.

Kriz temelde insanın varoluşuna ilişkindir. Kendisinin ne olduğuna dair bir sorgulamanın geldiği bilinç durumudur. Doğadan uzak, kendi dünyasına kendisini hapseden yaklaşımın yarattığı halin sonucudur. İnsanın soruna dair çözümleri, kendisini var ettiği kültürden hareketle olabilecektir. Çünkü insanın varoluşu kültürden ve bilinçten ayrı gerçekleşemez. İnsanın kendisini bir nefret nesnesi haline getirmesi, yok edici tavrının özüne dönmesidir. Julian Huxley, Lewi Mumford, René Dubos gibi düşünürler insan düşmanı ve insan karşıtı düşünceleri reddeder; insanlarla doğanın geri kalanı, özellikle diğer canlı türleri arasında devamlılık olduğunu ileri sürerler (Morris, 2019, s. 11). Her varlık ve canlı gibi insan da değerlidir. Önemli olan sorunu teşkil eden nedenlerin belirlenip aşılmasıdır. İnsanı tümüyle, olumsuz sıfatlarla nitelendirmek sorunu belirsiz kılmaktan başka bir işe yaramayacaktır. İnsanın trajik durumunu, yarattığı sorunların farkına varsa da olumsuz davranışlar hâlâ devam ettirmesinde görebiliriz.

Sonuç

Sonuç olarak, insanın varoluşundaki anlamsal yapının yeniden kurgulanması zaruret halini almıştır. Onun için doğa ve insan ilişkisini bütünlük içinde değerlendiren kültürlerle başvurulmalıdır. Ölüm korkusu nedeniyle içine kapanan insanın, bunalımdan çıkması ve doğayla birlikte ölümlüğünü de kabul etmesi gerekir. Ölümden kaçmak, onu görmezden gelmek insanın doğaya daha çok yabancılaşmasına neden olmaktadır. Kaçınıldıkça ölümün sarsıcı niteliği artmaktadır. İnsanın kendisini var ettiği kültür ve bilinç sahasında yokoluş belirlemektedir. Krizin aşılması için insanın akıl temelinde değil, dünya varlığı olması temelinde değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Günümüzde iklim krizine neden olan, insanın ontolojik yapısıdır. Onun trajik varoluşu uygarlık ve doğa arasında kalmışlığında hayat bulur. İnsan, uygarlık içinde akılla vücut bulan kendisinde saf şiddetten uzak kalarak varoluşsal sorunlarına çözüm getirebilecektir. İnsanın kendi dışındaki her şeyi metalaştırıcı tavrı, kapitalizmle birlikte son haddine gelmiştir. Kapitalosen dönem, yıkıcılığı en üst seviyeye taşımıştır. İnsanın sadece ekonomik varlık olarak değerlendirilmesine karşı durulmalı ve kapitalist anlayıştan vazgeçilmelidir. Leopold' a göre ekonomi temelli fikirler sorunludur. Çünkü ekolojik yapıda ekonomik değeri olmayan birçok canlı bulunur (Leopold,

2020, s. 221). Ekonomiye dayalı değer dünyasında sorunlar gittikçe büyümektedir. Doğanın ekonomik bir meta ve onun böylece devam ettirilmesi kabulünün egemen olmasına karşı koyulmalı ve varoluşsal birliktelik ön plana çıkarılmalıdır. Eğer bu gerçekleştirilemez ve önlem alınmazsa varoluşun kendi içinde barındırdığı trajiklik, gittikçe olumsuzlaşan yaşam koşulları nedeniyle fazlasıyla kendisine tezahür alanı bulacaktır.

Kaynakça

- Atıcı, M. (2001/Yaz). Bunalım yaşamının aydınlık yüzü. *Cogito Dergisi*, (27), 125-135.
- Can, F. (2023). *Çevre ve iklim değişikliği 101*. Say Yayınları.
- Cengiz, E. (2023). Bir adalet meselesi olarak iklim krizi. E. Cengiz, C. A. Cengiz (Ed.), *İklim krizi üzerine felsefi yaklaşımlar içinde* (s. 83-111), Nobel Yayınları.
- Çalışlar, R. (2001/Yaz). Krizin gökkuşağı. *Cogito Dergisi* (27), 293-299.
- Çotuksöken, B. (2023). antropontolojik temelli etiğin ışığında bakınca: iklim krizi aslında kimin krizi? E. Cengiz, C. A. Cengiz (Ed.), *İklim krizi üzerine felsefi yaklaşımlar içinde* (s. 1-16), Nobel Yayınları.
- Önköl, G. (2023). Antroposen'den çık(a)mamak: doğa, çevre ve iklim krizi. E. Cengiz, C. A. Cengiz (Ed.), *İklim krizi üzerine felsefi yaklaşımlar içinde* (s. 61-82), Nobel Yayınları.
- Kalaycı, N. (2019/Bahar). Annelik, hayvan-oluş, yeryüzü. *Cogito Dergisi* (93), 36-53.
- Leopold, A. (2020). Bir kum yöreni almanağı. (çev. Ufuk Özdağ). İş Bankası Yayınları.
- Morin, E. (2001/Yaz). Kültür krizi. (çev. Işık Ergüden). *Cogito Dergisi* (27), 77-92.
- Morris, B. (2019). Ekolojik insancılığın öncülleri. (çev. Burak Esen). Söner Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, S. (2001/Yaz). Kriz 'olumlu' olabilir mi? *Cogito Dergisi* (27), 33- 41.
- Yılmaz, L. (2001/Yaz). Umberto eco ile kriz üzerine. *Cogito Dergisi* (27), 10-31.
- Tepe, H. (2023). Küresel iklim krizi etik ve ekolojik bakış. E. Cengiz, C. A. Cengiz (Ed.), *İklim krizi üzerine felsefi yaklaşımlar içinde* (s. 17-43), Nobel Yayınları.
- <https://www.dha.com.tr/saglik-yasam/koronavirus-dogayi-olumlu-etkiledi-1775041>, 18.06.2023.